

jaargang 31, september 2025

den Heertgang

- Het Geregt
- Drooglegging van de viskom
- De Fransen komen!
- Brand in de Stokhoek
- Landlopers en schooiers

Inhoud

Het geregt 1

Er was eens... een bank op de Gestelse galgenheuvel. En later nog een kraai op een paal. Maar dat bleek een sprookje te zijn. Hoe zit dat dan echt?

8 Drooglegging van de viskom

Wat bezielde de jonheeren van *Leeg gaat ie* om de viskom op Zegenwerp leeg te pompen?

De Fransen komen! 10

1672, het rampjaar voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. En Gestel deelde mee in de ellende.

14 Brand in de Stokhoek

Dat nou net het gebouw afbrandt waar de brandspuit in staat. Gelukkig vallen er geen dodelijke slachtoffers.

Landlopers en schooiers 18

Zo werden dakloze mensen vroeger genoemd. Een herinnering uit de tijd waarin zij ook in ons dorp rondzwierven.

19 Nieuwe vraag

20 Verenigingsnieuws

Als je regelmatig over de Esscheweg richting Boxtel/Esch fietst is het niet te missen. Na Zonnewende staat er nog één huis en meteen na dat huis begint het Wilhelminapark. De Esscheweg wordt Gestelseweg, omdat daar de grens met Boxtel ligt. Meteen over die grens zie je aan je rechterhand een heuvel. Een galgenheuvel, zo werd verteld, waarop tot voor kort een kraai op een paal stond. De kraai is inmiddels weg en het rumoer rond die heuvel lijkt verdwenen. De galgenheuvel zou een ‘geregt’ zijn geweest.

afb.1

Heuvel aan de Gestelseweg/Esscheweg.
(bron: Brabants Dagblad 8 mei 2013)

Het Geregt

Hans van de Ven

Mijn nieuwsgierigheid werd echter nog eens geprikkeld door de nieuwsgeving in de krant van een paar jaar terug dat de Stichting Beleefbare Cultuurhistorie op die plaats een galg wilde namaken. Vanuit de gemeenten Boxtel en Sint-Michiëlgestel kwam echter zoveel kritiek, dat de initiatiefnemers afzagen van het plan. Ook de omwonenden zouden fel tegen zijn¹. Diverse vragen kwamen in me op:

- wat is een gerecht? – • hoe zag het eruit?
- mochten er mensen ter dood veroordeeld worden? – • wie sprak recht?
- waar in Gestel of Boxtel deden ze dat?
- waren er nog meer locaties om de straf uit te voeren? – • was er een gevangenis?
- hoe zag een proces eruit dat leidde tot executie op het gerecht?

Ik zal proberen alle vragen die ik had te beantwoorden.

Wat is een gerecht?

Alhoewel het woord ‘geregt’ diverse betekenissen heeft wordt in dit artikel bedoeld: het oudhollands woord voor een stuk grond waarop galgen en/of andere instrumenten (zoals raderen) aanwezig waren, een galgenveld. In Brabant waren dat meestal expositiegalgen². Een misdadiger werd op een dorpsplein ter dood gebracht, waarna het lijk naar de rand van de gemeenschap gebracht werd en daar aan de galg gehangen om verder te vergaan of door de vogels weggepikt of door de

wolven verslonden te worden. Een enkele keer werd op de plek zelf het vonnis uitgevoerd.

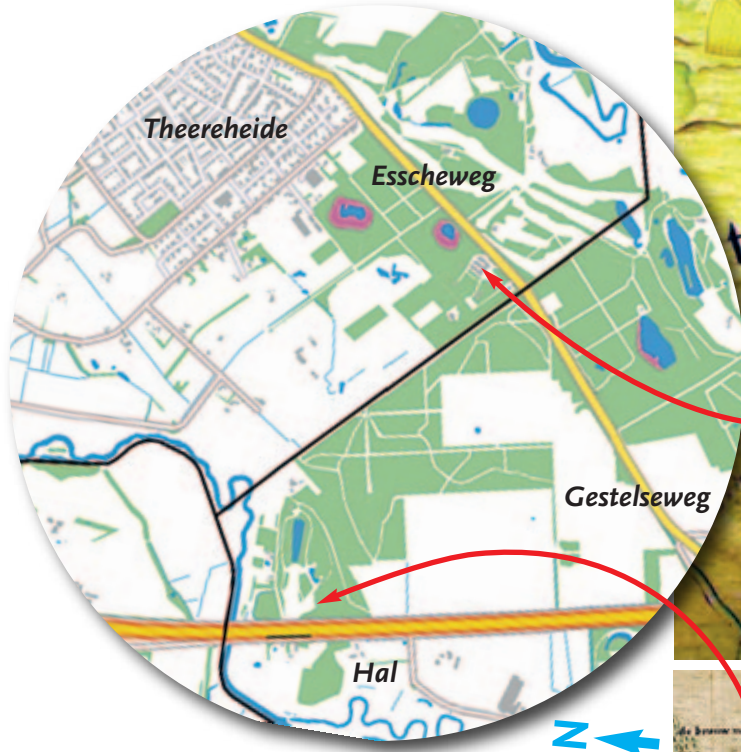
Volgens Kerkhof en Leenders had Brabant in zo’n 97 plaatsen een gerecht en hadden de gerechten een aantal eigenschappen:

- de gerechten lagen aan de grens van een dorpsgebied of een rechtsgebied. Nooit lag een gerecht dichtbij de kerk.
- de gerechten zochten elkaar op; de gerechten van 2 dorpen/steden lagen dicht bij elkaar.
- gerechten stonden aan een doorgaande weg, met name belangrijke wegen, zodat de reiziger eraan herinnerd werd dat in het gebied dat hij/zij binnenging recht en orde met harde hand gehandhaafd werden. Een lijk bleef ongeveer 3 maanden hangen. Kerkhof en Leenders berekenden dat in de periode 1611-1803 eens in de 10 jaar een doodvonnis werd uitgesproken en uitgevoerd in dorpen met een inwonersaantal tussen 1500 en 1800.
- In enkele gevallen werd een oude begraafplaats hergebruikt als gerechtsplaats.

Waar lag het gerecht van Gestel?

In ieder geval niet op de plek die de Stichting Beleefbare Cultuurhistorie aangaf. Noch het gerecht van Gestel, noch het gerecht van Boxtel lagen op de eerdergenoemde heuvel (zie ook afbeelding 1). Die heuvel is in de eerste helft van de 19e eeuw opgeworpen bij de ontginning van een stuk heide.

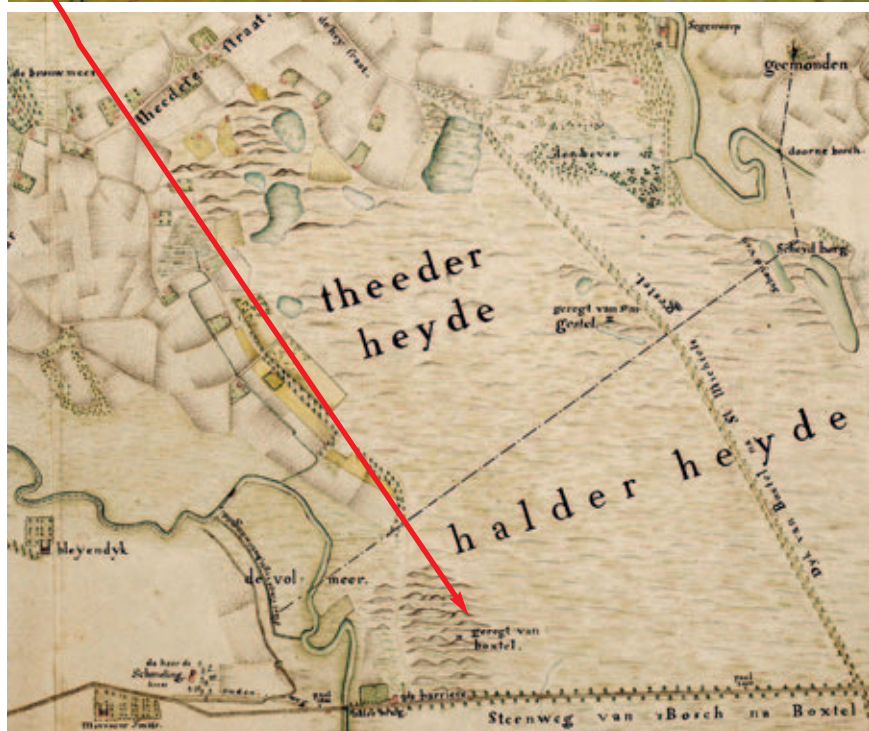
Het gerecht van Gestel lag op wat nu Zonnewende heet. Het gerecht van Boxtel lag niet bij de Heistraat c.q. Esscheweg, maar bij Hal.

afb.2 Plattegrond huidige situatie Theereheide en Halderheide. (bron: www.ruimtelijkeplannen.nl)

In het archief van de Raad en Rekenkamer van de Markies van Bergen op Zoom, tevens Heer van Herlaar, staat over het gerecht of galgplaats het volgende vermeld bij een rechtszaak, die ging over de houtschat van de heerlijkheid met een poorter uit Den Bosch: ....“Gelijk het gerecht of Galgevelt aan de uiterste palen der Heerlijkheden doorgaans gesteld word en wel soo dat de schaduw van de son, tegen de galg aanschijnende, op de nabij gelege jurisdictien geen omber mag geven ...”³

Het gerecht of galgplaats van de heerlijkheid Herlaar of Sint-Michielsgestel lag op een heuvel op Gestels grondgebied en wel zó ver voor de grens met Bostel, dat de schaduw van de galg niet op Bostels grondgebied kwam. Zowel het gerecht van Bostel als Gestel voldoen aan de criteria van Kerkhof en Leenders: ze liggen aan de grens van een rechtsgebied en liggen hemelsbreed niet ver van elkaar (aan de oost- en westkant van het Wilhelminapark). Beiden liggen bij een belangrijke en doorgaande weg (de Heistraat en de weg Luik-Den Bosch). Of de beide gerechten ook op de plek van oude begraafplaatsen liggen is niet duidelijk of in elk geval nog niet onderzocht. Hoe het gerecht er exact uit zag, weten we uiteraard niet. Mogelijk komt bijgaande tekening (afbeelding 5) in de buurt.

afb.3 (boven) Plaats van het gerecht van Gestel. De stippellijn geeft de grens met Bostel weer, die er al eeuwenlang ongewijzigd ligt. (bron: Weijer, de J.F., 1769, *Caarte Figüratief van de grond Heerlijkheid St. Michiels Gestel, Oud en nieuŵ Herlaar en Geemonde*)

afb.4 De gerechten van Gestel (in het midden) en Bostel (onder). Te onderscheiden zijn de grens tussen Bostel en Gestel (stippellijn), de steenweg Den Bosch- Bostel (nu A2) en de Esscheweg.

afb.5 (onder) Tekening van gerecht in de buurt van Groenlo. (bron: <http://dev.kerkgroenlo.niicelab.nl>)

Hoe was de rechtspraak?

In Gestel had de heerlijkheid Herlaar de hoge rechtspraak. De drost of drossaard was de plaatsvervanger van de heer van de heerlijkheid Herlaar. De schout en de schepenen hadden de bevoegdheid om recht te spreken in criminele zaken, ook als het om halszaken ging, misdrijven waarop de doodstraf stond. De schout was een soort combinatiefunctie van politiecommissaris en officier van justitie. De schepenen waren een soort middeleeuwse versie van ambtenaren: zij waren verantwoordelijk voor het uitvoeren van het plaatselijk bestuur en de rechtspraak.

Functionarissen rechtspraak heerlijkheid Herlaar

Bij de rechtspraak waren 3 niveaus van functionarissen betrokken:

- **De heer** van de heerlijkheid Herlaar, die van het bisdom Luik het gebied (Tadia-Gaimunda-Rumelacha) in leen had en bestuurd. Deze heer bestuurdde vele heerlijkheden en had feitelijk het bestuur en de rechtspraak van de heerlijkheid Herlaar aan een plaatsvervanger gedelegeerd.
- **De drost**, die de plaatsvervanger van de heer van Herlaar was. De drost werd voor het leven benoemd en was belast met alle activiteiten (overeenkomsten afsluiten, recht spreken etc.). Bij zo'n relatief kleine heerlijkheid als Herlaar trad de drost ook als schout op (combifunctie politiecommissaris en officier van justitie). In de heerlijkheid Herlaar waren de drost en de schout dus een en dezelfde persoon.
- **De schepenbank** bestond uit zeven schepenen, gekozen uit de bevolking en benoemd door de heer van de heerlijkheid Herlaar, op voordracht van de drost. Om als schepen te kunnen worden benoemd, diende iemand van een zekere welstand te zijn. De schepenen werden telkens voor een periode van één jaar benoemd. De schepenbank was in feite de lokale rechtbank voor het gebied van de heerlijkheid Sint-Michielsgestel en Gemonde.

Procedures in criminele zaken verliepen als volgt. Als de drost iemand verdacht van een misdrijf, vroeg hij toestemming aan de schepenen om die persoon te mogen arresteren. De drost bereidde de zaak dan verder voor door de verdachte te verhoren en bij eventuele getuigen informatie in te winnen. Het verhoor van de verdachte gebeurde in het bijzijn van twee schepenen. Na het verhoor van de verdachte werd de zaak op de criminele rol gezet. De rol is het register van zaken die voor het gerecht behandeld moeten worden. In datzelfde register werd aangetekend wat er tijdens de behandeling van de zaak gebeurde.

Op de dag van de rechtszitting trad de drost vervolgens op als openbaar aanklager. Hij formuleerde de aanklacht en de strafeis, en vroeg de schepenen een vonnis te vellen.

Tijdens de rechtszitting werd de verdachte opnieuw ondervraagd. Als de verdachte bekende schuldig te zijn aan wat hem of haar ten laste gelegd was, spraken de schepenen het vonnis uit.

De bevoegdheid om recht te spreken is waarschijnlijk vanaf omstreeks 1100 in bezit geweest van de heren en vrouwen van Herlaar.

Door vererving werd de heerlijkheid Herlaar in de eerste helft van de 17e eeuw verbonden met het markiezaat van Bergen op Zoom. De bevoegdheid om recht te spreken is gestopt in 1798 ingevolge art. 24 van de Burgerlijke en Staatkundige Grondregels toen de heerlijkheid werd vernietigd⁴.

De straffen

De soort straffen, die werden uitgesproken varieerden van boetedoeningen (strafbedevaart), boetes, ontorende straffen (schandpaal) en vrijheidsstraffen (gevangenisstraf) tot doodstraffen (ophanging).

Welke boetedoeningen er concreet waren, wordt niet duidelijk. Boetes varieerden in bedragen. Voor de ontorende straffen had Gestel een schandpaal in het centrum bij de kerk, voor doodstraffen zeer waarschijnlijk het geregt en voor de gevangenis werd gebruik gemaakt van kasteel Oud-Herlaar.

Aan de kaak stellen

De uitdrukking 'aan de kaak stellen' komt van het gebruik van een schandpaal. Nu betekent het 'misstanden aan de orde stellen'.

De uitdrukking was oorspronkelijk: 'iemand op de kaak' stellen. De kaak was een verhoging, platform of schavot.

Misdadigers werden daarop gezet om ze voor het oog van iedereen te straffen of om ze door het publiek te laten bespotten. De precieze herkomst van kaak is niet duidelijk, maar al in het Middelnederlands werd dit woord gebruikt in de betekenis 'schavot, verhoogde stellage waarop misdadigers werden gestraft'. Toen de kaak vervangen werd door een schandpaal veranderde het gezegde in 'aan de kaak stellen'⁵.

afb.6 Schandpaal van Gestel. Links is de weg naar Schijndel te zien en rechts de weg naar Boxtel, Esch en Vught. Op het plateau van de schandpaal onderging de veroordeelde zijn/haar ontorende straf. Aan de achterkant van de kerk is een boom te zien, mogelijk een linde. (bron: Beerstraten, van J., circa 1650)

Het zou kunnen zijn dat de misdadigers op de schandpaal geëxecuteerd werden en dat het geregt gebruikt werd als een soort expositiegalg. Waarschijnlijker lijkt dat de religieuzen niet wilden dat executies werden voltrokken bij hun kerk. De schandpaal stond immers aan de voet van de kerk in het centrum.

De plaats van de gevangenis was toentertijd het kasteel Herlaar (nu boerderij Oud-Herlaer), getuige onderstaande beschrijving:

Juffrouw van Ryswyck, weduwe van de overleden rentmeester en schout Franchen van Ryswyck, bewoonde toen nog het kasteel Herlaar.

Daarom had de gevangene met de dienaar die hem 'bewaerde' ten huize van de vorster (een soort deurwaarder) vastgezet. Alleen op het laatst, nadat de gevangene 'gepinicht' was, had men het gevaarlijk gevonden de man nog langer in het vorstershuis vast te houden. Toen is hij ondanks de protesten van juffrouw van Ryswyck toch op het kasteel vastgezet. François (Franchen) van Ryswyck was rentmeester en schout van ca 1552-1568 ⁶.

Overwogen werd destijds ook om een gevangenis te maken in het raadhuis tegen de oude dorpskerk, maar waarschijnlijk is dat niet doorgegaan vanwege de vernietiging van de heerlijkheid in 1798. Voor kortdurende opsluiting van arrestanten werd het raadhuis wel gebruikt, getuige een verslag van 27 juli 1730 toen een soldaat werd gearresteerd en ontsnapte uit de Raadkamer⁷. Er zijn geen aanwijzingen dat de Raadkamer voor langdurige opsluiting werd gebruikt. Vanaf 1798 werd gebruik gemaakt van de gevangenis in Den Bosch.

Locaties voor rechtspraak

In de loop van de eeuwen zijn er verschillende locaties gebruikt door de drost en de schepenen om recht te spreken. Bij onze voorouders in de vroege middeleeuwen en bij de Germanen was het traditie om in de buitenlucht in de schaduw een linde recht te spreken en vonnissen te vellen: de rechtsboom of dingboom (*judicium sub tilia*)⁸. Zo'n linde was meestal centraal in de dorpskern gelegen en werd speciaal hiervoor aangeplant.

In het centrum van Gestel hebben op 2 plaatsen eeuwenlang linden gestaan. Een van de plaatsen was voor de voormalige Drie Zwaantjes. Een brief van burgemeester en wethouders uit 1937 getuigt van een boom van wel 200 jaar oud.

Een andere plaats van de linde was aan de achterkant van de kerk. Een tekening van Janson uit 1759 laat daar een linde zien. De tekening van J. van Beerstraten uit circa 1650 (zie ook afbeelding 6) laat daar ook een boom zien, waarbij het niet duidelijk wordt of deze boom ook een linde is. Welke linde voor de rechtspraak gebruik is, laat zich niet achterhalen. De tekeningen van Janson en Beerstraten laten ook zien dat er op 2 verschillende plaatsen een schandpaal heeft gestaan: de ene naast de kerk en de andere aan de achterkant van de kerk.

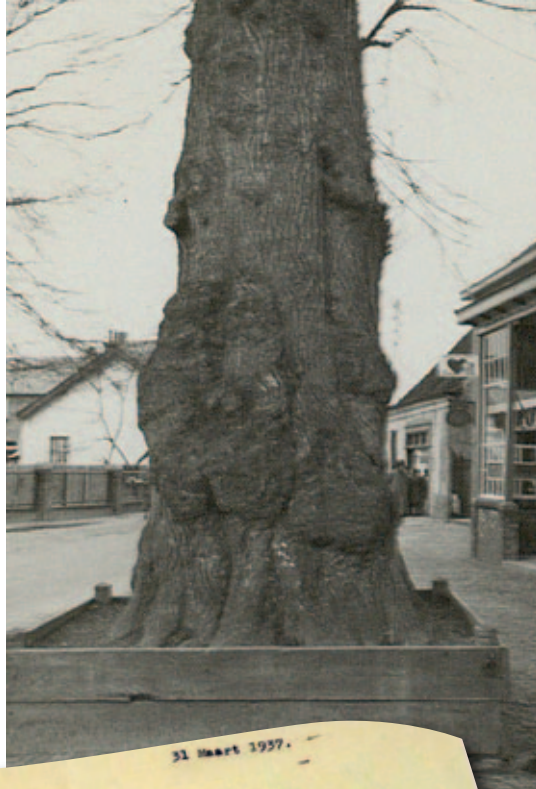
Ook in Gestel is na verloop van tijd de rechtspraak naar een binnenruimte gegaan in de buurt van de linde. Het vonnis werd toen onder de linde nog eens publiekelijk voorgelezen voor de aanwezige menigte. Zover te achterhalen valt wordt het eerst over een binnenlocatie geschreven in 1655: *"In 1655 heeft drossaard Sijwert van Sijburch de schepenen verboden om de persoon Willem*

afb.7 Ansichtkaart markt Gestel in de jaren '30.
(bron: Gulick, van A., weduwe)

afb.8 Lindenboom in 1943, net voordat de boom gekapt werd; rechts van de boom is de Drie Zwaantjes te zien. (bron: archief J. van Veldhoven)

afb.9 Brief B & W aan Staatsboschbeheer over boom met de vermelding dat het over een eeuwenoude linde gaat, 1937.
(bron: archief J. van Veldhoven)

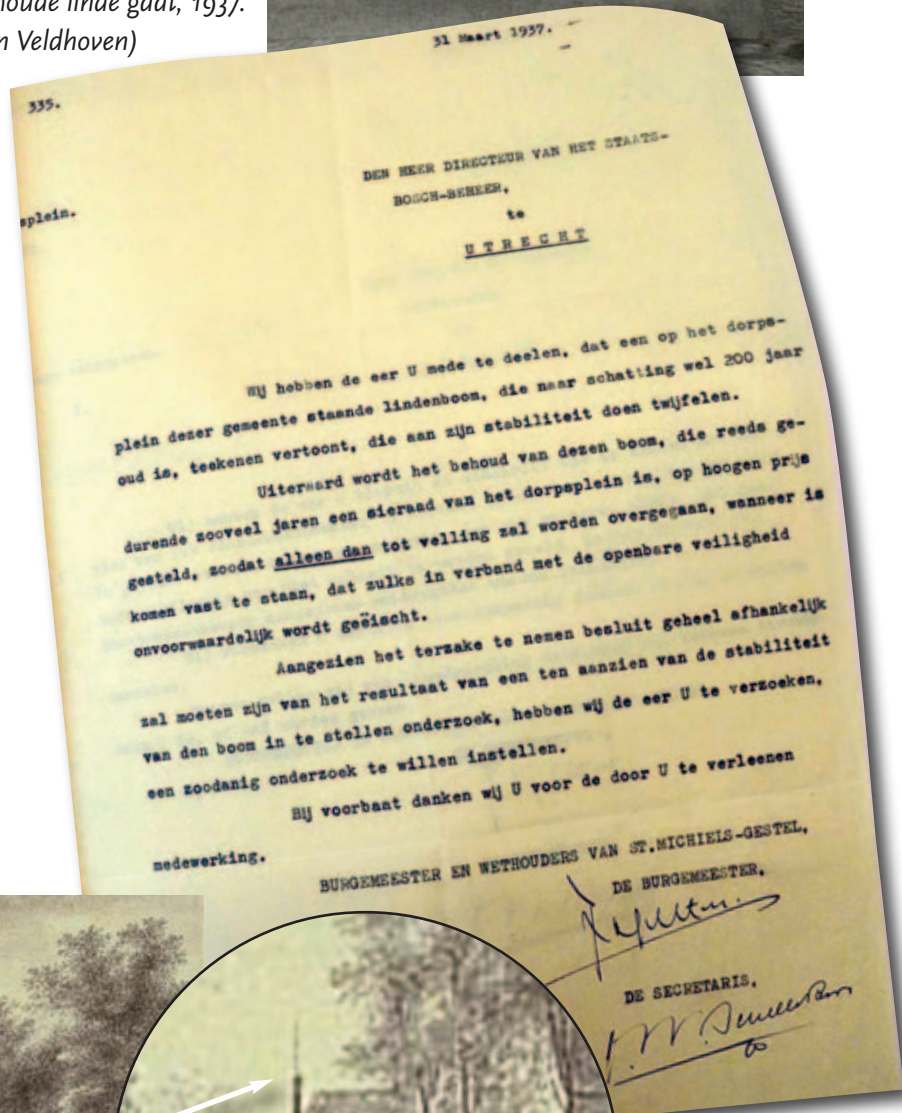

Damen niet langer nog voor de gemeente mag optreden en een machtiging wordt ingetrokken. Er mogen ook geen vergaderingen meer worden gehouden in het huis van Willem Damen. Dit alles n.a.v. "impost op bieren".

Opmerking: het huis van Willem Daemen krijgt in 1750 de naam 'Drie Swaenen' later wordt het de 'Drie Zwaantjes' genoemd⁹.

In bovenstaande tekst wordt gesuggereerd dat er al voor 1655 gebruik gemaakt wordt van het huis van Willem Daemen door de schout en zijn schepenen. Hoeveel jaar voor 1655 wordt niet duidelijk.

Tussen 1655 en 1670 is niet duidelijk welke locatie gebruikt werd, maar vanaf 1670 is er weer een aanknopingspunt dat huize Overkerk, (het grote, witte huis rechts van het oude gemeentehuis) als locatie gebruikt wordt. In 1655 woonde Bernaerd van der

afb.10 Tekening van de Plaets met dorpslinde en schandpaal
(bron: Janson 1759)

afb.11 Tekening raadkamer bij de kerk aan het Petrus Dondersplein. (bron: Verhees, Hendrik, 1787)

Waerden daar. Hij was gemeentesecretaris, borgemeester en brouwer en is omstreeks 1670 overleden. Zijn weduwe verhuurde aan het gemeentebestuur twee kamers in haar woning aan de Plaats om als Dinghkamer en de andere als Schrijfkamer te gebruiken¹⁰. Dinghkamer is een oudhollands woord dat verwijst naar een rechtbank of rechtszaak¹¹.

Vandaag op 3 maart 1670 hebben de heren drossaard en schepenen van Gestel van Elsie van der Asdonk als weduwe van Bernaerd van der Waerden de twee kamers in haar huis gehuurd, staande aan de Plaets alhier genoemd de Dinghkamer en de Schrijfkamer, voor een periode van 8 jaren, ingaande Pinksteren 1670 en men mag na 4 jaar de huur beëindigen en wie zulks wenst moet dan in het vierde jaar voor Kerstmis opzeggen. De huur bedraagt 24 gulden. De verhuurster moet de kamers wel behoorlijk opleveren, gerepareerd en wel en ook tijdens de huur onderhouden wat betreft de vloer, glas, wanden en alles moet zolderdicht zijn.

Verder zal de verhuurster het 'secreet' (toilet) dat nu buiten de kamer staat, daar moeten verwijderen en de deur ervan behoorlijk laten toemetselen en daar verder ook geen as of mest neer gooien of enige vuiligheid voor de dingkamer laten liggen. Verder moet de verhuurster ook binnenshuis van de ding- en schrijfkamer als de huurders dat willen de deuren laten dichtmetselen en er een behoorlijke andere deur laten maken als toegang om van buiten naar binnen te kunnen komen en nog een deur maken om van de dingkamer naar de schrijfkamer te kunnen

komen. De partijen beloven deze afspraken te zullen nakomen.

In de periode van 1674 tot 1700 blijft de locatie onduidelijk: mogelijk is huize Overkerk gebruikt voor rechtspraak, maar ook mogelijk is dat de weduwe van der Waerden verhuisde naar een ander pand aan de Plaets (huidig Petrus Dondersplein). In 1700 wordt tegen de toren van de oude dorpskerk het eerste raadhuis, de raadkamer gebouwd en de rechtspraak verhuist dan waarschijnlijk mee. In 1791 wordt naast Huize Overkerk een nieuw raadhuis gebouwd en ook dan mogen we aannemen dat de rechtspraak meeverhuist. Tot het jaar 1798 wordt in het nieuwe raadhuis recht gesproken. Dan stopt de bevoegdheid van de heerlijkheid Herlaar om recht te spreken en verdwijnt de heerlijkheid.

Gebruik geregt

Kerkhof en Leenders berekenden dat in de periode 1611-1803 eens in de 10 jaar een doodvonnis werd uitgesproken en uitgevoerd in dorpen met een inwonersaantal tussen 1500 en 1800, dus een 30-tal doodvonnissen. In Gestel woonden er in deze periode een soortgelijk aantal inwoners. Dat zou dus betekenen dat er in Gestel ook 30 doodvonnissen zijn uitgesproken, die zijn uitgevoerd op het geregt. Mechelien Spierings stelt dat er in een periode van 4 of 5 eeuwen, zo'n 4 of 5 terechtstellingen hebben plaats gevonden.

In de registers over de periode 1500-1800 zijn er voor Gestel echter maar 3 terug te vinden of zijn er maar 3 geregistreerd, te weten:

- In circa 1515 is ene broeder Gerard terechtgesteld;
- In november 1570 is Jan Goyarts uit Horssen terechtgesteld;
- Op 21 maart 1769 Christiaan Heijdeman.

Het proces van Christiaan Heijdeman is een gedetailleerd register van 9 pagina's¹². Een aantal zaken van dit proces zal ik hieronder eruit lichten.

afb.12 Aantal inwoners Sint-Michielsgestel periode 1500-1800. (bron: Heesters, W. en Rademaker, C., 1994, Sint-Michielsgestel: een historische verkenningstocht)

jaar	1526	1736	1766	1791	1810
inwoners	1450			1923	2136
huizen	221	315	295	341	343

- Datum proces: 20 maart 1769.
- Locatie: raadhuis naast de kerk op de Plaets (het huidige Petrus Dondersplein).
- Opgesloten in: gevangenis alhier.

Verschijnen Christiaan Heydeman
 gedeputeerde Alhier dewelke naas
 dat ^{aan} hem beedden was aangesegt van
 op morgen te moeten sterven tot waeder
 ontlastinge van Zijn gewisfe Vrij
 Welthlyke heefft bekent en verklaart
 dat wel Expropelijke te versisteen
 by Sijne ^{He} ~~operative~~ gedaemd. Eken
 kennis en ontfespe en bestraal mede

afb.13 (boven)

Gedeelte register Christiaan Heijdeman, 1769: uitspraak schout en schepenen. (bron: BHIC). Transcriptie: “...gepersisteert met bereidwilligheyd van daar op, op morgen de doot te sullen ondergaan en voor gods oordeel te willen verscheijnen. Getekend door de gevangene (het kruisje), schepen Adriaen Smulders, schout Veeneka en secretaris Dompzelaars.”

afb.14 (onder)

Gedeelte register Christiaan Heijdeman, 1769: verklaring Christiaan Heijdeman. (bron: BHIC). Transcriptie:... verscheenen Christiaan Heijdeman gedetineerde alhier dewelke, naar dat (= nadat) aan hem heeden was aangesegt van op morgen te moeten sterven, tot meerdere ontlastinge van zijn gewisse (= geweten) vrijwilliglijk heeft bekend en verklaart (doorgehaald: dat) wel expresselijk te persisteren bij sijne iterative gedaane bekentenisse en confessie ..... In hedendaags Nederlands: Christiaan Heijdeman verklaart te volharden in zijn in eerste instantie (en later bij herhaling) gedane bekentenis.

Herhaling van Bereidwilligheid van
Daar op,,op morgen des doods te
Sullen ondergaan en voor gods
oordeel te willen verschijnen Actum
ter Raadkamer binne S^t. Michiels
gestel Op dato als int hoofd
den 17ten + d'ist handmerck van de
gevangene Adriaen Smits
B. Veerker mij present
Dt. J. Dompzelan
Secret.

Schout en secretaris: Veeneka en Dompzelaars

- Beschuldigd van:
meerdere diefstallen van geld, diefstal/heling van paarden, diefstal/heling van een zwaard en kledingstukken, diefstal/heling van kazen en diefstal van een horloge.
  - Uitspraak van schout en schepenen:
zij verklaren dat de dader de dood zal ondergaan en voor Gods oordeel zal verschijnen.
  - Verklaring van Christiaan Heijdeman:
hij bekent vrijwillig zijn daden.
  - Plaats publiekelijk afkondigen vonnis:
onder de lindeboom op de Plaets.
  - Na het vonnis begaf een stoet zich naar de Heistraat (oude naam voor Esscheweg).
In die stoet liepen schout en schepenen, een beul, een priester, de veroordeelde (die kaalgeschoren en geboeid was en in een wit hemd liep, mogelijk op een wagen zat of stond) en een menigte, die de executie mogelijk als een volksvermaak zag.
  - Executie: 21 maart 1769.
- Het lichaam van Christiaan Heijdeman zou daar nog enige tijd blijven hangen als waarschuwing voor reizigers.

BRONNEN:

2. Magnee, R. 2013, Galg in het Wilhelminapark, Brabants Dagblad
3. Kerkhof, P.A. en Leenders, K.A.H.W, 2023, Galgen in Brabant
4. Veldhoven, J. van, 2005, De grenzen van de heerlijkheid Sint-Michielsgestel, oud en nieuw Herlaar, Gemonde en de oude gemeente Sint-Michielsgestel
5. Veldhoven, J. van, 2008, De (grond)heerlijkheid Oud-Herlaar in de 18e eeuw
6. <https://onze taal.nl/schatkamer/lezen/uitdrukkingen/iets-aan-de-kaak-stellen>
7. Spierings, M., 1977, Keuren en breuken in Herlaar
8. Hengstum, N. van, archief Heerlijkheid Herlaar, Heertgang 2010 nummer 2
9. Wikipedia
10. BHIC, Verpondingsboek St. Michielsgestel einde 1655-begin 1656, inv. nr. 60
11. BHIC Toegangsnummer 5121 Inventarisnummer 54 Persoon in schepenakte: Bernaerd van der Waerden
12. Wikipedia
13. BHIC, toegangsnummer 5121, dossier D128

De drooglegging van de viskom

Thijs Braam

Van Paul Schellekens, lid van de onze vereniging, kregen wij een interessante foto en enkele brieven uit de nalatenschap van zijn vader, Frans Schellekens, voormalig gemeentesecretaris. Met de informatie die Paul erbij gaf, konden we het verhaal bij die foto maken.

Ja, een (jonge-)herenclub, zo zou je het kunnen noemen, het gezelschap van mannen dat ongeveer 15 jaar heeft bestaan en zich bezighield met allerlei activiteiten, waaronder toneelavonden, gezamenlijke reisjes en geld beleggen in aandelen en loten. Het gezelschap had een naam: **Hoop doet leven**.

Onder andere de broers Frans en Marinus Schellekens, Jan en Sjef van den Biggelaar en Laurens Brekelmans en Gerard Vriens waren lid van het gezelschap. En ze hadden een gezamenlijke liefhebberij: vissen. Daarom hadden ze een visclub opgericht, met de naam **Leeg gaat ie**.

Op de foto zien we een aantal leden van **Hoop doet leven** en van de visclub tot hun knieën in de modder staan. We herkennen uiterst links Frans Schellekens, Sjef van den Biggelaar (staand meest links in de boot) en Marinus Schellekens (links van Sjef, achter de twee bukkende mannen). De mannen staan in de viskom op Zegenwerp.

Ze hadden met de heer van Lanschot, eigenaar en bewoner van het landgoed Zegenwerp de afspraak gemaakt,

dat zij de viskom op Zegenwerp konden huren als hun viswater. In 1927 hebben ze die vijver leeggepompt en er de roofvissen uitgehaald. Het plan was om er edelkarpers in uit te zetten.

Op 4 februari 1928 stuurde de visclub twee brieven. De eerste naar de Nederlandsche Heidemaatschappij, afdeling Zoetwatervisscherij. Zij meldde zich aan als lid van de afdeling en ze bestelden 1.000 eenjarige edelkarpers van 6-8 cm à 6 cent per stuk. Die konden opgestuurd worden naar het spoorwegstation in Esch, waar de club ze zou ophalen.

De tweede brief ging naar de eigenaar van Zegenwerp, 'de Hoog Edelgeboren heer C. van Lanschot'. Bij de brief werd f 5,00 ingesloten, 'de verschuldigde pacht voor de visscherij Zegenwerp over het eerste jaar'.

In de brief meldde de club, dat ze haar naam had veranderd. De naam **Leeg gaat ie** had immers 'vrijwel alle betekenis verloren'. De nieuwe naam werd **De Karper**. Ook deelde de club mee, dat ze zich als lid had ingeschreven bij de Heidemaatschappij en dat ze daar ook 1.000 edelkarpers had besteld om in 'De Vischkom' uit te zetten. Daarvoor moest wel de treksloot die water loosde op de vijver met gaas worden afgesloten, zo deelde de club mee, zodat er niet opnieuw roofvissen in konden komen. De waterlossing zou daar echter niet onder lijden, zo verzekerde ze de verhuurder. Tenslotte herinnerden de schrijvers de heer van Lanschot eraan, dat 'U Edelgeborene' geen enkele visvergunning of hengelakte aan anderen moest verlenen.

Het leegpompen duurde waarschijnlijk een aantal weken. De kosten waren f 313,79. Naast eten en drinken waren de belangrijkste kosten huur van de pomp, vervoer ervan en brandstof. Leveranciers waren Willekens en Van Engelen.

Ene heer Kerkhof kreeg betaald voor schoonmaak van de vijver. Bij het legen van de vijver is de opgeraapte vis verkocht aan deelnemers aan het project. Genoemd worden: Van Driel, G. van Doorn, Princee, H. van Berkel, J. van der Linden, W. van Uden, Pijenburg, P. van de Ven, H. Smulders, Spierings, de Koning, Schel, P. van Osch en nog enkele – onleesbare – namen.

Mogelijk staat een aantal van hen op de foto.

Op 21 februari antwoordde de Directie Zoetwatervisscherij van de Heidemaatschappij dat de bestelde vissen in de tweede helft van maart geleverd zouden worden.

Op 19 maart deelt Marinus de Koning, voorzitter van de visclub, in de ledenvergadering mee, dat de heer van Lanschot *'zich niet kan vereenigen met de plannen om pootkarpers uit te zetten op de visschkom'*.

Op 20 maart gaat er een brief naar Zegenwerp. De club wringt zich in allerlei bochten om het plan toch nog door te kunnen laten gaan. Ze stelt allerlei beperkingen voor, waaruit valt af te leiden dat Van Lanschot sterk hechtte aan zijn privacy. *'Straks komt iedereen hier vissen en lopen er alle dagen overal vreemden op ons landgoed'* hoor je hem bijna zeggen, als je de nederige brief van **'Visschclub DE KARPER'** leest.

Om de misère nog groter te maken, laat de Heidemaatschappij op 7 mei weten, dat de bestelde vissen niet geleverd kunnen worden. Ze wil graag weten of de club de vissen in oktober-november geleverd wil hebben. Of de visclub hierop heeft gereageerd, is in het archief niet terug te vinden.

Vischclub "De Karper"
St Michiels Gestel .

Secretariaat
P. M. Schellekens. C.Nr 35a .

St Michiels Gestel , 20 Maart 1928

HoogEdelgeboren Heer ,

In de gisteren avond gehouden vergadering van de vischclub "De Karper" heeft de mededeeling van den Voorzitter M. de Koning , dat U HoogEdelgeborene zich niet kan vereenigen met onze plannen , om op de visschkom pootkarpers uit te zetten , eene algemeene teleurstelling onder de leden verwekt .

De uitzetting der pootkarpers toch was een van de noodpunten van het program onzer club . De pootvisschen zijn reeds besteld , want algemeen was men van gevoelen dat ons plan by U.HoogEdelgeborene geen bezwaren zou ontmoeten .

Daarom besloten wy U.HoogEdelgeborene beleefd te verzoeken , aan het bestuur van de club alsnog een onderhoud over de aangehangige zaak toe te staan .

Van onze zyde zal aan door U geopperde bezwaren zooveel mogelijk worden tegemoet gekomen . Zoo zouden b.v. de volgende bepalingen kunnen worden gesteld :

- 1) Alleen leden van de club zullen er mogen visschen en nog slechts gaza-melk .
- 2) Door de leden moet steeds de korste of een bepaalde weg van en naar de visschkom worden genomen .
- 3) Wanneer de Club er visschen wil , zal minstens 2x 24 uur te voren aan U?HoogEdelgeborene kennis worden gegeven , of toestemming worden gevraagd .

Meerdere dergelyke voorwaarden kunnen door U.HoogEdelgeborene worden gevraagd , en wy zullen er prys op stellen , alsnog de noodige vergunning te verkrijgen en aanvaarden dan gaarne de door U te stellen voorwaarden . Wy mogen U HoogEdelgeborene dan gaarne de noodige vergunning om het gevraagde onderhoud toe te staan , of eventueel de noodige vergunning te verleenen onder de voorwaarden , die door U HoogEdelgeborene zullen worden gesteld . Vertrouwende op eene goedgunstige beschikking Uwerzyds, verblyven wy met hoogachting ,

Aan
den HoogEdelgeboren Heer C. van Lanschot
Landgoed " Z E G E N W E R P "
A L H I E R .

De Vischclub " DE KARPER "
Namens het bestuur ,
De Secretaris ,

In een poging te redden wat er nog te redden valt stuurt de visclub een nederige brief naar de heer van Lanschot.

Van een reactie van Van Lanschot is niks terug te vinden in het archief van de visclub. Het plan van **De Karper**, de visclub onder de vlag van **Hoop doet leven**, lijkt een zachte dood gestorven te zijn. Beide clubs zelf trouwens ook. Van **Hoop doet leven** is niets meer bekend na de laatste notulen van 11 december 1930. De jongheeren vingen bot...

Lodewijk XIV trekt in het rampjaar 1672 Nederland binnen (Rijksmuseum, Adam Frans van der Meulen 1672-1690)

Frankrijk¹ zette in 1672 zijn zinnen op de militaire verovering van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Dit wordt in Nederland het zogenaamde Rampjaar genoemd, waarin het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos leek te zijn. De Zonnekoning Lodewijk XIV wenste met name de inlijving van het rijke gewest Holland.

Peter van den Brand

De Fransen komen!

Rampjaar 1672, ook voor ons dorp

De vesting- en garnizoensstad 's-Hertogenbosch was in aanloop naar Holland een belangrijke strategische stad, die het Franse leger in moest nemen. De belegering vond plaats tijdens de zomer van 1672. Wat waren de gevolgen voor de omliggende dorpen, zoals Sint-Michielsgestel? Een terugblik.

De Fransen vallen aan

De militaire operatie van Lodewijk XIV tegen de Republiek is in Frankrijk bekend als de 'Guerre de Hollande', die duurde van 1672 tot na de vrede van Nijmegen in 1678. In Nederland spreekt men liever over het rampjaar. De Hollandse Oorlog begon op 28 maart 1672 met de oorlogsverklaring van de Engelse koning Karel II aan de Republiek, de Zonnekoning volgde ruim een week later, op 6 april. Op zee en op het land werd fel gevochten. Het Franse leger trok deels via Zeeuws-Vlaanderen en deels langs Maastricht noordwaarts richting 's-Hertogenbosch. Op 12 juni 1672

staken ca. 15.000 Franse soldaten de Rijn bij Lobith over. Arnhem en Nijmegen werden belegerd, de stad Utrecht werd op 30 juni 1672 veroverd.

De Franse troepen trokken² begin juli 1672 door Staats-Brabant. Maarschalk-generaal Turenne, viel vanuit het oosten aan en veroverde op 4 juli 1672 de vestingstad Grave. Daarna rukte hij via Alem en Empel op naar fort Crèvecœur. Franse troepen trokken ook via de Bommelerwaard en het land van Maas en Waal naar fort Crèvecœur.

Maarschalk-generaal Turenne was een beroemd Frans legeraanvoerder en maarschalk van Frankrijk. Hij kende de omgeving van 's-Hertogenbosch goed, omdat hij als jonge soldaat in het Staatse (= Hollandse) leger had deelgenomen aan het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629. Hij was een zoon van Elisabeth van Nassau, dochter van Willem van Oranje, en zodoende was stadhouder Frederik Hendrik zijn 'oom'.

J.B. Weyler, *Portret van maarschalk Turenne*
(<https://commons.wikimedia.org/>)

Verdediging van de Nederlanden

De prins van Oranje, Willem III was in 1672 de nieuwe sterke man in de Nederlanden. Hij werd op 4 juli dat jaar benoemd tot stadhouder van Holland en later op 16 juli van dat jaar werd hij ook stadhouder van Zeeland. Ook had hij de leiding over het Staatse leger van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Republiek beschikte over een leger van ca. 12.000 man achter een 50 kilometer lange geïmproviseerde waterlinie. Tussen Muiden en Naarden aan de Zuiderzee en Gorinchem en Woudrichem aan de Biesbosch werd deze Hollandse waterlinie ingericht, waarbij dijken werden door-gestoken. De nieuwe stadhouder kon in zijn hoofdkwartier in Bodegraven over de immense watervlakte uitkijken.

De Bossche Krijgsraad

Mede op verzoek van de Staten-Generaal had de vestingstad 's-Hertogenbosch zich voorbereid op de komst³ van het Franse leger. Bewoners van de hele Meijerij, dus ook Sint-Michielsgestel werden op 16 mei opgeroepen om alle meubels, koren en hooi naar 's-Hertogenbosch te brengen en hun akkers om te ploegen.

Al-Impressie van burgers in een dorp, die hun huisraad in veiligheid brengen voor naderend gevaar. (afbeelding Peter van den Brand)

De Hollandse waterlinie in 1672. (www.vesting-gorinchem.nl)

dorp. Een deel van de gronden zou waarschijnlijk al verloren gaan door de aanstaande inundatie van Den Bosch. Dan ook nog alle resterende akkers, zo vlak voor het oogstseizoen, omploegen, zou een schot in eigen voet zijn geweest, met veel armoede, honger en ellende tot gevolg.

Ook op het aanbod van het stadsbestuur van 16 mei om alle huisraad, koren en hooi naar 's-Hertogenbosch te brengen, waren ze niet ingegaan. Waarom niet? Vertrouwden ze de verdediging van de stad niet? Of dachten ze: "We hebben grof geld betaald aan de Fransen, het zal zo'n vaart niet lopen"?

Hoe dan ook, Sint-Michielsgestel had zelf een soort rampenplan.

Het Gestelse 'rampenplan'

Het dorpsbestuur nam de volgende maatregelen⁵: de inwoners aan de noordkant van Gestel, brengen hun bezittingen naar de 4 kastelen (Zegenwerp, Ruwenberg, Nieuw- en Oud-Herlaar), de omwonenden van de Plaats (centrum dorp), brengen hun bezittingen naar de grote kerk en een groot deel van de inwoners aan de zuidkant van Gestel, brengt zijn bezittingen naar de parochiekerk van Gemonde.

Dit moet logistiek gezien (paarden, karren, handkarren etc.) een flinke operatie zijn geweest. Voorts zal het dorpsbestuur waarschijnlijk aan zijn

Angst in Sint-Michielsgestel

De angst voor de komst van de Franse troepen was alom groot, dus ook in Sint-Michielsgestel. De legerleiding eiste overal 'contributions' (betalingen), anders volgden verwoesting, gijzeling en brand. Historicus Henk Buijks onderzocht de archieven in Noordoost-Brabant en ontdekte onder andere dat Sint-Michielsgestel 10.600 gulden betaalde. De dorpen en steden betaalden niet alleen met geld, maar leverden ook paarden, runderen, haver of stro. Maar was het genoeg? Ter illustratie het volgende relaas. Op 29 juni 1674⁴ liet Peter Jan Peters, oud ca. 74 jaar, inwoner van Gemonde, optekenen, dat de bijdragen, die in 1673 aan de koning van Frankrijk moesten worden betaald wel 3 of 4

maal hoger waren dan in 1672, te weten 4 tot 5 keer in 1672, en 18 tot 20 keer in 1673. In Sint-Michielsgestel was dat zelfs 24 keer meer dan 2 jaar eerder.

Of deze gegevens exact kloppen weten we niet, maar het beeld is niet rooskleurig, zeker als je je daarbij realiseert, dat ook nog belastinggelden afgedragen moesten worden aan de Republiek der Nederlanden.

Reactie op adviezen vanuit Den Bosch

Het dorpsbestuur van Sint-Michielsgestel stond voor de vraag wat te doen. Uit Den Bosch was op 16 mei een tweeledige boodschap gekomen, te weten het omploegen van de akkers en om alle huisraad e.d., koren en hooi naar de stad te brengen. Sint-Michielsgestel was een agrarisch

inwoners het advies gegeven hebben om een veilig heenkomen te zoeken. Van Gemonde⁴ weten we dat de mensen het dorp hebben verlaten en naar Boxtel, Liempde, Oirschot en andere dorpen zijn uitgeweken. Wat betreft het dorp Gestel, zal het beeld niet veel anders zijn geweest.

Den Bosch niet goed voorbereid

Militair historicus C. J. Gudde stelde vast dat de stad maar een klein garnizoen had en slecht voorzien was van geschut en krijgsvoorraad. Heemkundige Bas Bevaart vond in de notulen van de Bossche Krijgsraad, dat naast extra manschappen, ook 400.000 pond buskruit, 37 stukken geschut en 8.000 kogels dringend nodig waren.

Kolonel Kirckpatrick, sinds 1670 gouverneur van 's-Hertogenbosch en lid van de Bossche Krijgsraad, vroeg geregeld bij de Raad van State om ondersteuning. Het was onmogelijk om de vesting te verdedigen en tegelijkertijd de forten rond de stad te versterken en bewapenen. In allerijl werd de Pettelaarse Schans gesloopt en de grachten eromheen dicht geworpen.

Den Bosch trof maatregelen

Fort Isabella daarentegen werd opgeknapt, de grachten en het hoornwerk (buitenwerk vesting) werden uitgediept. Ook de weg naar het fort werd afgegraven om de aanleg van loopgraven, zoals in 1629, te voorkomen. Inwoners van Loon op Zand werden opgeroepen om de Bossche vestingstad bij graafwerkzaamheden te helpen.

De staf rond stadhouder Willem III wees de aanvraag van kanonnen en extra manschappen af, omdat de stad 'rondom in het water stond'. De inundatie was eind mei 1672 in opdracht van gouverneur Kirckpatrick

Al-Impressie van Franse militairen, die een verlaten dorp plunderen. (afbeelding Peter van den Brand)

voorbereid, de Franse troepen waren op dat moment Maastricht gepasseerd. De sluizen langs de Dieze werden geopend en enkele dijken bij Empel doorgestoken.

Doortocht van de Fransen door Sint-Michielsgestel

Het krijgsvolk⁵ van de koning van Frankrijk, onder leiding van de maarschalk-generaal Turenne, is op 10 juli 1672 door Gemonde, via Gestel naar Vlijmen gemarcheerd.

In Gemonde is al het bezit van de Gemondenaren geplunderd, te weten honderden kisten, kasten en dergelijke. De kelk en de misgewaden, waar de dienst mee wordt gehouden, zijn ook gestolen, verder zijn 123 koeien en kalveren e.d. meegenomen, alsook 54 paarden. Ook voor wat betreft de grote kerk van St. Michielsgestel, waar de omwonenden hun spullen hadden opgeslagen, hebben de mensen hun bezittingen moeten 'rantsoeneren' (vrijkopen). En ook de 4 kastelen van Gestel, waar de inwoners van de noordkant van Gestel hun bezittingen op de vlucht hadden heengebracht, zijn geheel geplunderd.

Op 17 juli 1672 is het leger van de koning nogmaals door Gestel, op weg naar Boxtel, getrokken. Dat leger is daar tot 27 juli gebleven. Het krijgsvolk heeft in onze omgeving alle rogge, gerst, haver, hooi en gras van de akkers weggehaald. Het dorpsbestuur had, zoals eerder aangegeven, geen gehoor gegeven aan het verzoek van de stad 's-Hertogen-

bosch om alle gewassen voor de komst van de Fransen onder te ploegen. Achteraf gezien: misschien een foute keuze.

Opmerkelijk nog is⁵, dat in Sint-Michielsgestel op 10 juli 1672 met hulp van enkele krijgsheren 'de 2 belangrijkste belhamels' zijn opgehangen. Voor welk vergriep, weten we niet. Mogelijk plundering. Wie deze krijgsheren waren, weten we ook niet.

Beleg van de stad⁶

• Forten onder vuur

De Franse maarschalk Turenne eiste, volgens militair historicus Gudde, in juli tweemaal tevergeefs de overgave van fort Crèvecoeur, waarna hij vanaf 14 tot en met 21 juli het fort belegerde en het met kanonnen vanuit Bokhoven en Empel onder vuur nam. De Staatse soldaten boden een week lang weerstand, maar toen hun geschut werd getroffen en de eerste Franse soldaten door de palissades doordrongen, werd de situatie gevaarlijk.

Het Franse leger bereidde een stormaanval voor door met takkenbossen de grachten rond het fort te dichten. De Staatse soldaten begonnen te muiten en dwongen hun commandant tot overgave. Fort Crèvecoeur werd bezet.

Kort daarna werd de schans in Engelen, waar de Bossche Sloot in de Dieze stroomde, ook veroverd. De soldaten vluchtten naar de vestingstad 's-Hertogenbosch en wierpen het geschut vernageld (onbruikbaar gemaakt) in de gracht.

's-Hertogenbosch met het brandende fort Crèvecoeur op de achtergrond

• Aanval op 's-Hertogenbosch

Maarschalk Turenne probeerde vanuit Engelen tevergeefs 's-Hertogenbosch aan te vallen. De schuiten liepen vast en zeker twee stukken geschut zakten weg in de moerasige bodem. Het Franse leger trok zich terug in het fort Crèvecoeur. Het fort was vanuit het noordwesten goed bereikbaar. Het water moet volgens Bevaart tussen Vlijmen, Haarsteeg en Bokhoven niet te hoog hebben gestaan. De soldaten en de kanonnen konden via de plaatselijke dijken verplaatst worden.

• Pastoor uit Bokhoven uit de gratie

De Franse bevelhebbers, zoals maarschalk Turenne, kregen van pastoor Gulielmus Quisthout van Bokhoven, veel bruikbare inlichtingen over fort Crèvecoeur en de schans van Engelen. Na het vertrek van de Franse legers in 1673 verdween deze pastoor van Bokhoven van het toneel. Zijn aan de Fransen verleende diensten vielen bij de Republiek niet in goede aarde.

• De aftocht van de Fransen

De Franse soldaten bleven nog maanden in fort Crèvecoeur. Ze vertrokken half november 1673, nadat stadhouder Willem III met zijn bondgenoten de Franse legers had afgesneden van bevoorrading over

de Rijn. De Fransen hadden alleen de vesting Grave en Maastricht nog in handen. Niet duidelijk is of deze militaire aftocht nog tot problemen in Sint-Michielsgestel heeft geleid.

De gevolgen voor de bewoners van Sint-Michielsgestel

Het beeld was bepaald niet rooskleurig. Veel land geïnnundeerd en nagenoeg alle rogge, gerst, haver, hooi en gras was door de Franse bezetter weggehaald. Met het vee waren de magen van de bezetters gevuld. Veel van de huisraad was gestolen; opslag in de kerken en kastelen, had dat niet kunnen voorkomen. Gelukkig hadden de Fransen tijdens hun plundering nagelaten de huizen plat te branden. Waarschijnlijk, omdat het dorp zijn 'contributie' aan de koning van Frankrijk steeds tijdig en volledig had betaald. 'De mensen⁵ zijn nu van alles beroofd en hebben geen geld of middelen om iets te kopen en zullen met hun vee in de winter van honger sterven.' Met deze reactie sluit het gemeentebestuur op 5 november 1672 zijn verslag af.

Overleven en herstellen

Mensen tonen veerkracht als het moet. Uiteraard was het sappelen, maar in de buurtschappen van ons dorp zal sprake zijn geweest van

goede gemeenschapszin. Schouders eronder en elkaar steunen en helpen. Ook het dorpsbestuur sloeg de handen aan de ploeg. Er werd, zoals het zich laat aanzien⁷ door het gemeentebestuur veel geld geleend voor leniging van de noden en herstel. Ter illustratie: in 1672 en 1673 werden volgens genoemd notarieel protocol, door het gemeentebestuur 11 leningen afgesloten voor een totaalbedrag van 6.125 gulden. En dat zullen dan waarschijnlijk nog niet alle leningen zijn geweest.

Maar wat zij toen niet wisten – en wij nu wel – dat het slechts wachten was op de volgende malaise. Het bleef nog lang onrustig in de Meierij⁸, zoals de Negenjarige Oorlog (1688-1697) tussen de Republiek en Frankrijk, de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) en de Oostenrijkse Successieoorlog (1741-1748). En de Fransen? Ook die kwamen later weer terug!

Bronnen

1. Brabants Erfgoed. Thema Rampjaar 1672. (www.brabantserfgoed.nl/rampjaar-1672)
2. Henk Beijers, Leger in aantocht, 2022 (www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/rampjaar-1672-kwartiersarchief-peelland-2-leger-in-aantocht)
3. Henk Beijers, Onheil dreigt, 2022 (www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/rampjaar-1672-kwartiersarchief-peelland-1-onheil-dreigt)
- 4 en 5. BHIC 5116.17 Index Notarieel protocol Sint-Michielsgestel
6. Erfgoed 's-Hertogenbosch. Vestingstad 's-Hertogenbosch in het rampjaar 1672. (www.erfgoedshertogenbosch.nl/verhalen/vestingstad-s-hertogenbosch-in-het-rampjaar-1672)
7. BHIC 5121.54 Index Notarieel protocol Sint-Michielsgestel
8. Heesters/Rademaker, 1994, Sint-Michielsgestel Een historische verkenningstocht

Op 6 juli 1825 brak te Sint-Michielsgestel in de Stokhoek brand uit in de schuur bij de oude pastorie. Ook de oude pastorie zelf vatte al snel daarna vlam en beide gebouwen gingen geheel verloren. De gebouwen waren eigendom van de Roomse gemeente en werden bewoond door Jacob Bietz, gepensioneerd Kapitein en Ridder in het Legioen van Eer van Zijne Majesteit de koning van Frankrijk. In het door de burgemeester van Sint-Michielsgestel opgemaakte proces-verbaal van deze brand staat o.a. dat terstond vier brandspuiten waren aangevoerd om de brand te bestrijden, maar ongelukkig genoeg stond de brandspuit van het gehucht Stokhoek in de brandende schuur en ging daardoor verloren.

Pastorie in de Stokhoek afgebrand

In het proces-verbaal werd melding gemaakt van de geweldige inzet van de mensen bij de bestrijding van de brand in de volgende bewoordingen:

‘Den ijver en bereidvaardigheid van de ingezetenen bij dezen brand betoond verdienen alle lof. De aanzienlijkste soo wel als de geringsten mannen, vrouwen, kinderen zelfs, stelden hunne uiterste pogingen in het werk om door aandragen van blusgereedschappen als anderszins, de voortgang van de brand te stuiten, waardoor dan ook met Gods hulp, dezelve zich bij voor-noemde schuur en huizinge bepaald heeft en meer dan vijftien daar zeer nabij staande

Jan Mikkers, bewerking Ruud van Aart ¹

gebouwen, niettegenstaande de nogal sterke wind, bewaard zijn gebleven.

Reeds meermalen zijn twee à drie huizen aan het branden geweest, maar dankzij de voorzienigheid, telkens door onverminderde ijver der ingezetenen gered. Ook zijn er gelukkig geen mensen bij omgekomen, echter heeft de heer Bietz voornoemd, door nog eenige goederen te willen redden, zich sterk in het aangezicht ge-brand, en een persoon genaamd Johannes Schijven, metselaar alhier, welke zich op het dak van een nabijstaand gebouw had begeven dat aan het branden was, is van boven neer gevallen, waarbij hij zich slechts aan den arm ligt bezeerd heeft’.

Tot zover de letterlijke tekst van dit proces-verbaal, dat gezonden werd aan de gouverneur van Noord-Brabant, de districtsschout te Boxtel en de officier van Justitie te 's-Hertogenbosch. De schade van deze brand werd begroot op f 2.500,- voor de gebouwen en f 200,- voor de bewoners. Er was geen verzekering afgesloten. ²

Wie was Jacob Bietz?

Jacob Bietz was volgens zijn stamgegevens geboren in 1770 in 's-Hertogenbosch, en trad in 1783 (op 13-jarige leeftijd, sic!) als pijper in Hollandse dienst en klom geleidelijk aan op in functie⁶. In 1811 trad hij in Franse dienst. In 1814 werd Napoleon verslagen en werd de vrede met Frankrijk getekend. Bietz verliet als kapitein het Franse leger, na daar zijn onderscheiding te hebben gekregen.

Op 14 juli 1825 verscheen het bericht in de Nederlandse Staatscourant en daags erna ook in de Utrechtse Courant ⁴. Een Bossche krant die ook het regionaal nieuws zou kunnen melden, bestond in 1825 nog niet. Pas vanaf 1829 werd in Den Bosch 'De Noord-Brabander' gedrukt, die zich bovendien meer richtte op landelijk dan op lokaal of regionaal nieuws. Het bericht

werd door het bericht in de Staatscourant landelijk nieuws⁵.

Uit het krantenbericht bleek dat de brand 'des namiddags ten 4 ure' was ontstaan 'in eene schuur, behorende aan de oude pastorijs-huizinge'.

Er stond die middag een flinke wind, waardoor twee à drie belendende huizen ook vlam vatten.

Dat was ernstig, want alle huizen

in de buurt waren met riet gedekt. Gelukkig konden de overslaande branden worden geblust en bleef de brand beperkt tot de oude pastorie die echter geheel verloren raakte. In de krant werd de schade hoger geacht dan in het proces-verbaal nl. f 4.500, een zeer aanzienlijk bedrag. Of de RK-gemeente dit op Bietz kon verhalen, vertelt de geschiedenis niet.³

boven: Detail van de kaart van De Weijer uit 1769.

onder: Detail van de kadastrale kaart van 1832.

In dat jaar 1814 trad hij weer in Hollandse dienst bij het 19e bataljon infanterie van de Landmilitie. In december van dat jaar werd hij bij dat bataljon Kapitein der Kleeding. Tijdens zijn dienstitijd verbleef hij o.a. in Vlaanderen, Frankrijk en Noord-Duitsland. In 1797 was hij te Hoorn in het huwelijk getreden met Aaltje (Alida of Aliaa) Helink-laken. Zij kregen op 2 okt 1803 in Hoorn een dochter, Johanna. Veertien jaar heeft het huwelijk geduurd, want Aaltje overleed op 6 november 1811 te Hoorn.

Jacob is daarna in Breda terecht gekomen en is daar een nieuwe liefde tegengekomen in de persoon van Anna Maria van Dalsum, met wie hij te Breda in januari 1817 huwde. Hij was toen kapitein bij het Bataillon Nationale Militie no 17 in Breda. Anna Maria had een kind dat in oktober 1815 was geboren en dat bij het huwelijk gewettigd werd. Een tweede kind, Isabella, werd drie maanden na hun huwelijk, in april 1817 geboren, maar zij werd slechts vijf jaar oud en overleed te St. Oedenrode, waar zij op dat moment woonden. Jacob Bietz was toen al gepensioneerd in zijn functie als kapitein. De Memoire van Successie van het overlijden van Isabella werd opgemaakt in september 1823 vanuit hun nieuwe verblijf, de pastorie in de Stokhoek in Sint-Michielsgestel. Het gezin moet dus enkele maanden vóór die datum naar dat huis in Gestel zijn verhuisd. Jacob Bietz huurde het huis in de Stokhoek van de Roomse Gemeente van Sint-Michiels-gestel. In die heertgang was vóór de Franse tijd de katholieke schuilkerk te vinden, waar de Gestelnaren noodgedwongen kerkten⁷. De locatie van die schuilkerk is weergegeven op een kaart uit 1769. Zij ontbreekt op het minuutplan van 1832 omdat de schuilkerk zelf begin negentiende eeuw was afgebroken. De schuilkerk stond op het perceel met het kadastrummer C 749. De Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van 1832, die bij het minuutplan behoort, vermeldt in de Stokhoek 19 locaties met een huis als-mede de eigenaren daarvan. Het bewoning-register van 1830 geeft 29 bewoonde huizen.

Het verschil is niet met zekerheid verklaarbaar, maar vermoedelijk zijn enkele huizen gesplitst en woonden er twee gezinnen.

Bietz is na de brand met zijn gezin verhuisd naar de Patersstraat 94A in Den Dungen. Zijn dochter verliet het huis in april 1826 en verhuisde naar Breda. Zij huwde in 1828 in Den Dungen – van het ouderlijk huis uit – met de in Breda geboren, maar in Veghel praktijkhoudende heelmeester Henricus Vermeer. In april 1830 verhuisde ook Jacob en zijn vrouw naar een woning in Breda aan de Veemarkt, na in Den Dungen zijn ‘huismeubelen’ openbaar te hebben verkocht. Daar in Breda overleed hij op 26 augustus 1836. Anna Maria overleefde hem⁸.

Tot slot: De schuilkerk

Na 1629, de verovering van Den Bosch en met haar de Meierij, werd de katholieke geloofsbeoefening hier verboden.

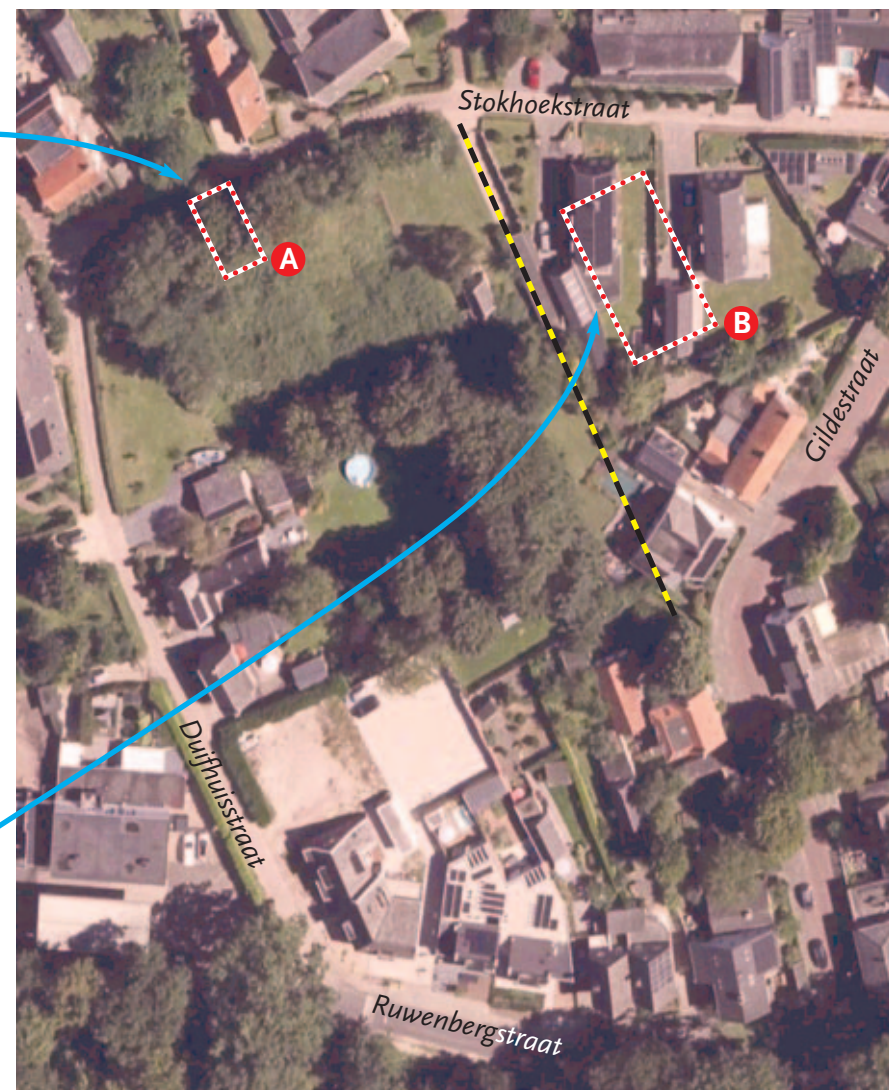
In 1648, bij het einde van de Tachtigjarige Oorlog werden ook de mannelijke kloosters in de Meierij gesloten en de vrouwelijke aan nadere bepalingen onderworpen. Op dat moment was Johannes Meuter de pastoor van Gestel, in 1663 opgevolgd door Johannes van Schijndel. Tot 1672 woonde de pastoor op de Grote Ruwenberg bij de familie Van Ravenschot en maakte daar voor zijn parochianen gebruik van de huiskapel. Na dat jaar – met de inval van de Fransen – werd het beleid soepeler, maar van een terugkeer ‘naar oude tijden’ was nog geen sprake. Wanneer de schuurkerk in de Stokhoek precies werd gebouwd of geopend is niet bekend, maar feit is dat in 1756 de vervallen en te kleine schuurkerk mocht worden verbouwd en kwam er voor de pastoor een eigen pastorie. Een cijnsboek over de periode 1750 en volgende jaren meldt hiervan:

‘De Heer Henricus van de Mosselaar (pastoor) als sterffelijke laat van de Roomsche Catholijke gemeijnte heeft ingenomen 2 Loopense bij den Stokhoek tot stigten van een kerkenhuijs d’eene zijde d’erve Juffr. Van Rijsinge en voorts aan de gemeijnte, op conditie dat hier op geen huijsen mogen worden getimmert’.

Betaling van de jaarlijkse cijns voor de kerk-schuur heeft plaats gevonden van 1758 t/m 1806.

In hetzelfde cijnsregister lezen we dat er ook een pastorie is: *‘Den Wel. Eerw. Heer Henricus van de Mosselaar als sterffelijke laat van de Roomse gemeente alhier: Juffr. De wed. van de Heer Christiaan van Rijsinge uijt een huijs en hof en aangelege erffenise groot seven Lop.: en ses Roeden, gelegen onder Michiels Gestel aan de Stokhoek d’eene zijde en eene eijnde aan de gemeene straat, d’ander zijde aan de Roomse kerkschuur, en aan de Warande van de Heer Francois de Rouillje, ’t ander eijnde aan de gemeente sijnde de woning van den Rooms pastoor.’*⁹

Het huis op de kaart van 1769 **A** is met de (schuur)kerk het enig pand, dat op grond staat, die in 1832 van de katholieke parochie is. In 1832 is dat huis er niet meer, zoals te zien is op de kadastrale kaart. Alle andere gebouwen zijn in 1832 van andere eigenaren. Dat maakt het waarschijnlijk, dat dat huis de pastorie was, die in 1825 afbrandde. Maar zeker weten we het niet. Nog niet. Op een satellietfoto hebben we de plaats van de schuurkerk en de vermoedelijke pastorie aangeduid met rode-witte stippellijnen (.....).

— — — — — = huidige kadastrale grens

Tot 1799/1800 was de schuil- of schuurkerk in gebruik; in dat jaar – de Fransen hadden Brabant bevrijd – werd de oude kerk in het centrum van het dorp weer voor de katholieke eredienst in gebruik genomen. In 1808 werd met de bouw van de huidige hervormde kerk (het Napoleonskerkje) begonnen en in augustus 1809 werd zij in gebruik genomen. In de tijd tussen beide data kerken de hervormden op De Brouwmeer. Ondertussen stonden schuurkerk en pastorie op de Stokhoek te koop.¹⁰

Zij werd door de hervormde gemeente voor f 1.698 overgenomen. Allerlei bruikbare materialen werden door haar overgebracht naar het nieuw gebouwde hervormde kerkje, waarna de oude schuurkerk in 1803/1804 zou zijn afgebroken. De pastorie bleef in bezit van de Roomse Gemeente en werd uiteindelijk verhuurd aan Jacob Bietz, totdat de oude pastorie in 1825 afbrandde. In een notariële akte uit 1881 staan de percelen nog aangeduid als ‘plaatselijk bekend als Pastorijakker’, maar die naam is thans verdwenen.

NOTEN

1. Eerder gepubliceerd in Gestels Nieuws jaargang 1979, serie artikelen onder de titel ‘Uit het gemeentearchief’ van de hand van dhr. J. Mikkers, ass-streekarchivaris.
2. Dit proces-verbaal is bij het BHIC te vinden in het archief van de gemeente Sint-Michielsgestel, invnr 1401, fol 3.
3. Met dank aan Jef van Veldhoven voor zijn bijdrage.
4. Te raadplegen via www.Delpher.nl.
5. <https://www.brabantserfgoed.nl/page/4184/brabantse-kranten>.
6. Zie voor zijn staat van dienst: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.13.04>. Jacob is volgens het bevolkingsregister uit 1826 geboren in Den Bosch, maar elders (in zijn trouwakte en in de militie-registers) staat dat hij is geboren in Oberlauken – Nassau-Usingen. Mogelijk waren zijn ouders Duits en verbleven zij in 1770 in Den Bosch.
7. Geraadpleegd werd: J. van Veldhoven: De Stokhoek. 28 juni 2010. (uit zijn archief).
8. BHIC/Mijn Stamboom geeft de genealogische gegevens.
9. W. Heesters/C.S.M. Rademaker: Sint-Michielsgestel. Een historische verkenningstocht, 1994, pag 127. Van Veldhoven meent dat de schuurkerk in 1672 zou zijn gebouwd. Citaat bij Van Veldhoven: o.b.v. Cijnsboek van 1750 (BHIC 244).
10. Op cit. pag 168. De jaren 1803/1804 zijn hier aangenomen. Het bedrag van de koop moet alleen voor pand en inventaris hebben gegolden; de grond werd immers niet overgedragen (OAT bij de Minuutplannen van 1832).

Landlopers-schooiers

Jan van den Broek

Tot 1956, ik was toen 12 jaar, woonde ik met mijn vader, moeder en mijn 3 broers op het terrein van seminarie Beekvliet precies tegenover de hoofdingang van Beekvliet, Beekkant B121.

Het gebeurde toen regelmatig dat er bij ons landlopers aan de deur kwamen voor een aalmoes (een boterham of een bord soep). Mijn moeder was daar echter niet zo blij mee, niet omdat ze hen geen boterham wilde geven maar die vreemde mannen dat was het probleem. Mijn moeder stuurde ze dan naar Beekvliet. Als ze dan bij de hoofdingang aanbelden en portier Frans van Lankveld dan opendeed, stuurde hij ze door naar het nonnenklooster, dat links achter de voorbouw stond en dan kregen ze daar altijd wel een boterham of een bord soep. Maar die mochten ze dan niet voor het hoofdgebouw opeten, wel bij de zijingang bij de nonnen. Waarom ze eerst bij ons aanklopten, is denk ik omdat het toch afschrikte om bij zo'n mooi en imposant gebouw aan te bellen.

Mijn vader had naast ons huis ook een perceel grond gehuurd van Vincentius, wij noemden dat 'den arme akker'. Daar verbouwde hij onder andere rogge en als die rijp was en gemaaid, dan werden de schoven op een stuik gezet (4 à 6 schoven schuin tegen elkaar). Het gebeurde dan ook wel eens dat daar 's nachts een landloper onder sliep. Wij gebruikten deze stuiken ook graag om verstoppertje in te spelen.

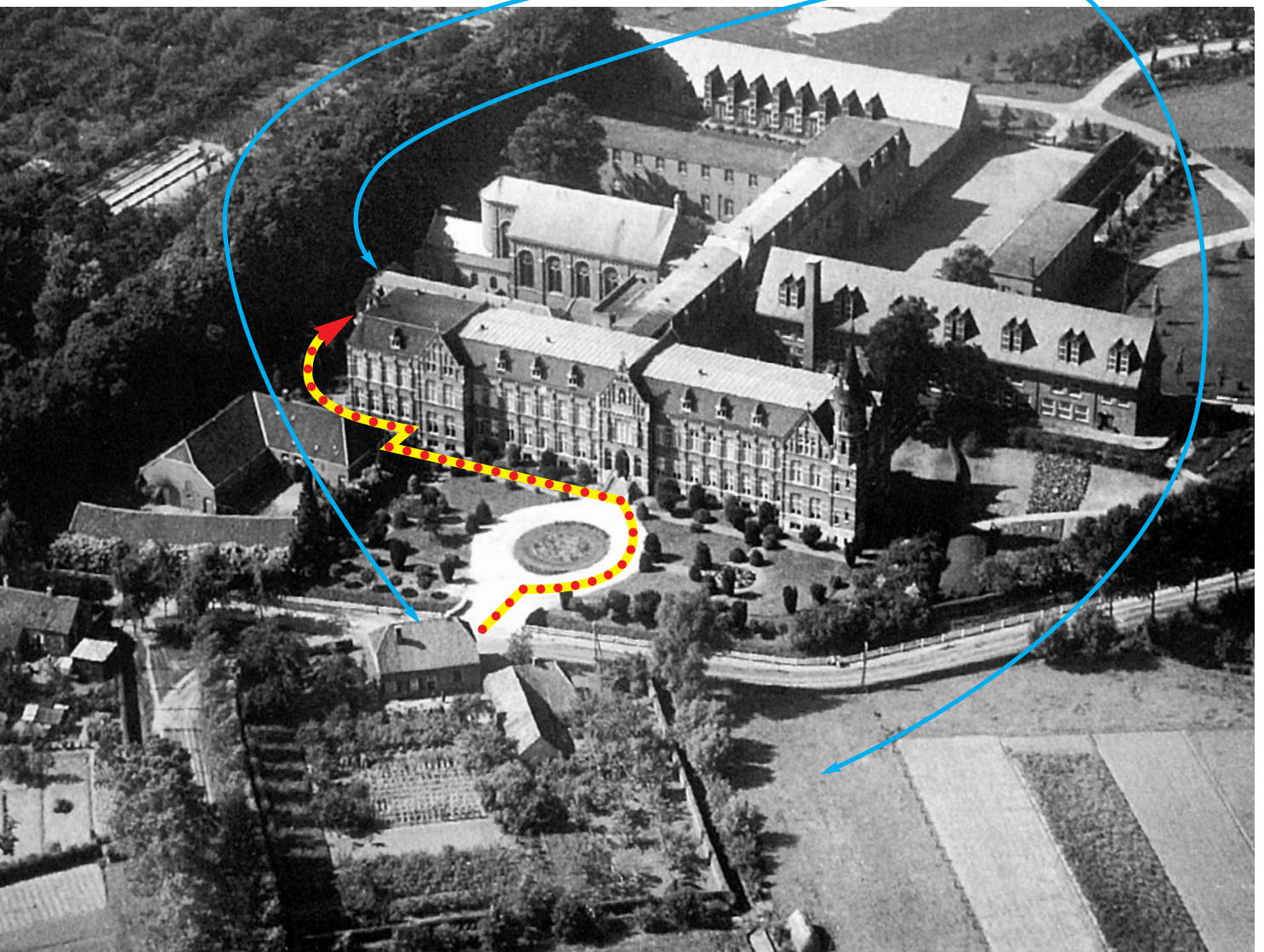
Ook in de schuur trof mijn vader 's morgens wel eens landlopers aan, als hij zijn vee ging voeren. Dat was dan wel even schrikken, maar waar hij wel heel bang voor was als ze dan ook nog een sigaretje wilden roken, met alle gevolgen van dien. Gelukkig is het altijd goed afgelopen.

Op deze luchtopname van Beekvliet (1935) is duidelijk te zien dat de landlopers links om het hoofdgebouw heen moesten lopen om bij het zusterklooster te komen.

Het klooster is de vleugel tussen de voorbouw en de kapel; op de foto zie je alleen maar de nok van het dak.

(foto: archief heemkundevereniging)

1 Huis fam. Van den Broek, 2 Zusterklooster, 3 Den arme akker.

Herkende u deze communicanten?

Op onze vorige vraag kregen we drie reacties. Het zijn de leerlingen van de Beekhof en de Michaëlschool, die in 1977 hun eerste communie deden.

1. Frency van de Westelaken herkende zichzelf en stuurde als bewijs haar communiefoto mee.
2. Caspar van Heertum, herkend door André Schoones, destijds directeur van de Beekhof.
3. Marie-Louise Smits werd aan haar jurk herkend door haar zus Annelies Sweeb-Smits. Marie-Louise is in 1998 overleden.
4. Robert Gartsen, herkend door André Schoones.
5. Ronnie Bal, herkend door André Schoones.
6. Stef Thomas, leerkracht op de Beekhof.

WAT IS DIT?

Onlangs werd dit voorwerp aan de heemkundevereniging geschonken. Het is een roestige gietijzeren plaat van 108 x 68 cm., ongeveer 2 cm. dik.

De plaat zou, zo werd erbij gezegd, “uit een kasteeltje in Gestel” komen.

Herkent u toevallig deze plaat? Wat staat erop en wat betekent dat? Weet u misschien waar deze plaat vandaan komt? Alle informatie is welkom. Wij kunnen u een digitale foto van de plaat sturen, zodat u in kunt zoomen op de details (zie ook achterpagina).

Stuur uw reactie naar

de redactie van Den Heertgang,
p/a Ruwenbergstraat 38,
5271 AG Sint-Michielsgestel
of naar e-mailadres:
redactie@deheerlijkheidherlaar.nl.

Van de bestuurstafel

Beste leden,

Hopelijk heeft u volop kunnen genieten van een heerlijke, (soms té) warme zomer. Onze vereniging heeft in deze periode niet stilgezeten. Ons lid, Jef van Veldhoven, heeft in de vakantiemaanden met de bus van Bint tweemaal een groep senioren rondgeleid langs historische plaatsen in ons prachtige dorp. Dit is zo goed ontvangen dat **in samenwerking met Bint** wordt bekeken of deze rondrit met regelmaat op zaterdag aan belangstellenden kan worden aangeboden.

De haan op de toren van de Michaëlkerk is uniek. Het is een haan die op de torenspits landt. (foto: heemkundevereniging, Thijs Braam, 2011)

Iedere twee jaar organiseert Brabants Heem de zogenaamde **Knippenbergprijs**, genoemd naar Willy Knippenberg, die lange tijd als docent geschiedenis en klassieke talen verbonden was aan het kleinseminarie Beekvliet. Hij heeft veel betekend voor het immaterieel erfgoed in onze provincie. Onze vereniging heeft voor deze prijs **Mini-Gestel** genomineerd, de traditionele afsluiting van de zomervakantie van de basisschoolleugd. Na ruim een halve eeuw kan deze activiteit, die begon in 1973, met recht cultureel erfgoed worden genoemd. Wilt u meer hierover weten, kijk dan op de site van Brabants Heem: www.brabantsheem.nl/knippenbergprijs.

Wanneer deze Heertgang bij u in de bus valt hebben we net **Open Monumentendag 2025** op

14 september achter de rug.

Onze vereniging had 4 locaties in ons dorp bereid gevonden hieraan deel te nemen: **De Scheve**

Schup op Haanwijk, **het Vijfambachten-museum** aan de Venkant, het **Protestantse Kerkje**

op de hoek Schijndelseweg/Petrus Dondersplein en de **Michaëlkerk** aan de Nieuwstraat, waar onze vereniging een interessante foto-expositie had ingericht met prachtig fotomateriaal van deze kerk van onze dorpsgenoot Jo van Swaaij. Daarnaast lagen er fotoboeken en documenten van de Michaëlparochie, afkomstig uit ons eigen archief, ter inzage.

Dan willen we u wijzen op twee lezingen

Op **dinsdag 18 november** zal Willem Wittenberg ons komen vertellen over de Halsche Barrier, het Wilhelminapark, Sint Charles en verdere omgeving.

Dinsdag 16 december zal Jurriaan Paulus van Pauwvliet een lezing verzorgen over de Bataafse Revolutie, eind 18e eeuw en de gevolgen daarvan voor Brabant.

Meer informatie over deze lezingen en andere activiteiten wordt u tijdig via de digitale nieuwsbrief toegestuurd.

Tot slot: zie de oproep (hiernaast) voor onze ledenwerfactie!

We wensen u een fijne nazomer toe.

Bestuur vereniging

voorzitter, *functie vacant*

- John Barendregt, secretaris
telefoon 06-53 49 13 28
- Toon van den Berg, penningmeester
telefoon 06-55 10 04 87
- Jan Spit, lid
telefoon 073- 551 48 28
- Robert van Erp
telefoon 06-51 41 92 72

Postadres

De Kemphaan 12
5271 LJ Sint-Michielsgestel

Website

www.deheerlijkheidherlaar.nl

E-mail

info@deheerlijkheidherlaar.nl

Bankrelatie

Rabobank Sint-Michielsgestel
IBAN NL54RABO0133.698.742

Contributie per jaar

Heemkundevereniging:

- € 20,- voor leden
- € 12,50 voor gezinsleden
- € 7,50 voor aspirant-leden
- € 27,50 voor donateurs en
begunstigers
- € 30,- voor leden die Den Heertgang
per post ontvangen

Heemhuis

in de Beekvlietboerderij,
Seminarielaan Sint-Michielsgestel
Geopend: op afspraak,
tel: 06-51 41 92 72

Redactie Den Heertgang

- Ruud van Aart
  - Sjef van Hulten
  - Peter van den Brand
  - Hans van de Ven
  - Thijs Braam
- Redactieadres: Ruwenbergstraat 38
5271 AG Sint-Michielsgestel
redactie@deheerlijkheidherlaar.nl

Drukwerk ReproXL, Sint-Michielsgestel

Grafische vormgeving Jan Veenman

Tot slot:

oproep aan de leden...

hebt u vrienden, kennissen, burens die
nog geen lid zijn van onze vereniging,
dan kunt u hen wijzen op het voordeel van
een lidmaatschap van onze vereniging.

Viermaal per jaar Den Heertgang ontvangen
en gratis lezingen bijwonen maakt een
lidmaatschap zeker aantrekkelijk!

Via de website www.deheerlijkheidherlaar.nl
staat onder het kopje 'lid worden' hoe de
aanmelding in zijn werk gaat.

